

ÖZELLEŞTİRME KARŞITI MÜCADELE VE İŞÇİ SINIFI BİLİNCİ: PETKİM ÖRNEĞİ*

Yrd. Doç. Dr. Çetin Yılmaz

Düzce Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0002-8784-1851

Öz

Bu çalışmanın amacı, Petkim işçilerinin özelleştirme karşıtı yürüttükleri mücadelenin, işçi sınıfı bilincinin oluşumuna etkisini incelemektir. İşçi sınıfı bilinci, sınıfsal mücadeleler çerçevesinde oluşmaktadır. Türkiye’de, 1990’lı yıllar ile birlikte emek hareketinin en önemli gündemi Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin (KIT) özelleştirilmesi olmuştur. Bu tahlilden hareketle, bu çalışma kapsamında örneklem olarak Petkim işçileri seçilmiştir, çünkü bu işçiler, Petrol-İş Sendikası öncülüğünde çok uzun bir süre fabrikalarının özelleştirilmesine karşı mücadele etmişlerdir. Petrol-İş Sendikası, kurulduğu günden bu yana Türkiye’de mücadelecilik geleneğinin önemli temsilcilerinden biridir ve Türkiye’de özelleştirmeye karşı en güçlü mücadeleyi örgütleyen sendikaların başında gelmektedir. Araştırmada, nicel ve nitel tekniklerin birlikte kullanıldığı karma bir metod tercih edilmiştir. Bu çerçevede, 315 işçiye anket uygulanmış ve 31 işçi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, özelleştirme karşıtı mücadelenin işçilerde sınıf bilincinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: İşçi Sınıfı Bilinci, Özelleştirme, Özelleştirme Karşıtı Mücadele, Kolektif Eylem, Petrol-İş

Anti-Privatization Struggles and Working-Class Consciousness: The Case of Petkim

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of anti-privatization struggles of Petkim workers on the formation of working class consciousness. Working class consciousness is formed through class struggles. In Turkey, the privatizations of state owned enterprises became the most important agenda of labour movement with 1990s. In this study, due to these analysis, the workers of Petkim were selected as a sample because they had struggled very long time against privatization of their factories under the leadership of Petrol-İş. Petrol-İş is one of the most important representatives of contentious trade unionism tradition in Turkey and it is also the most important union that organizes tough protests against privatization. In the research, a mixed methodology was chosen in which the qualitative and quantitative techniques were used together. Within this framework, a questionnaire was conducted with 315 workers and indepth interviews were carried out with 31 workers. In this study, it is observed that anti-privatization struggles play a vital role in the development of class consciousness among the workers.

Keywords: Working Class Consciousness, Privatization, Anti-Privatization Struggles, Collective Action, Petrol-Is

* Makale geliş tarihi: 16.03.2017
Makale kabul tarihi: 21.05.2017

Özelleştirme Karşıtı Mücadele ve İşçi Sınıfı Bilinci: Petkim Örneği*

Giriş

1980 sonrası tüm dünyayı etkisi altına alan ve toplumsal yaşamın her alanında etkileri gözlenen neoliberal politikaların hayata geçirilmesinde en önemli uygulamalardan birisi kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesiydi. Türkiye’de, özelleştirme tartışmaları 1980’li ve 90’lı yıllarda sermaye sınıfının ana gündeminden birini oluştursa da, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması 2000’li yıllarda gerçekleşmiştir. Özelleştirmelerin 2000’li yıllar ile birlikte yoğunlaşması, Türkiye sendikal hareketinin de gündemini özelleştirme eksenli bir sürece kaydırmıştır.

Bu çalışma kapsamında özelleştirme uygulamaları, kamusal varlık ve hizmetlerin sermaye mantığına tabi hale getirilerek metalaştırılması olarak ele alınmaktadır. Kapitalist sistem 1970’li yılların ortası ile birlikte küresel bir birikim krizine girmiştir. Burjuvaziye göre, bu krizden ancak özelleştirmeler aracılığıyla çıkmak mümkün olacaktır. Fakat bu düşüncenin bütün toplumsal kesimlerce benimsendiğini söylenemez. Özellikle kamu işletmelerinde çalışan işçiler, özelleştirmelerin çalışma koşullarında, iş güvencesinde, ücretlerde vb. olumsuz etkisi olacağı gerçeğinden hareketle özelleştirmelere karşı mücadele etmişlerdir. Toplumsal sınıfların mücadele süreçlerinde oluşan toplumsal özneler olduğu yaklaşımından hareket edilen bu çalışmada, Petrol-İş Sendikası’na üye işçilerin, Petkim’in özelleştirilmesine karşı uzun yıllara yayılan mücadelelerinin, işçilerin sınıfsal bilinçlerine olan etkisi incelenecektir. Toplumsal sınıfların ekonomik, siyasi ve kültürel alanda belirleyiciliklerini yitirdiğinin genel kabul gördüğü bir dönemde, bu çalışmada, özelleştirme ekseninde sınıflar arası mücadele deneyimi aracılığıyla, bireylerin kültürel kimliklerinin oluşumunda, siyasi ve ideolojik yönelimlerinin şekillenmesinde sınıflar mücadelesinin hala güncelliğini koruduğu iddia edilmektedir.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, neo-liberalizm ve özelleştirme arasındaki ilişkiye kısaca değinildikten sonra, Petkim’in özelleştirilmesi ve Petrol-İş Sendikasının özelleştirmeye dair görüşleri

* Bu makale ODTÜ Sosyoloji Bölümü’nde savunulan doktora tezinden türetilmiştir. Tezin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör’e teşekkür ederim.

incelenecektir. İkinci bölümde, bu çalışma çerçevesinde “işçi sınıfı bilinci” kavramının kuramsal olarak nasıl ele alındığı ve ölçüldüğü tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, çalışmanın amacı, araştırma soruları ve çalışmanın yöntemi açıklanacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, araştırma bulguları ele alınacak ve sonuç bölümünde araştırma bulgularına dair bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Türkiye’de ve Dünya’da Özelleştirme

Neo-liberal hegemonya stratejisinin en önemli araçlarından birisi olan özelleştirme uygulamaları 1980’li yıllar ile birlikte yoğunlaşsa da, ilk özelleştirmeler 1920’li ve 1930’lu yıllarda faşist İtalya ve Almanya’da uygulanmıştır (Bel, 2011). Fakat bu dönemki uygulamalar çok sınırlı kalmış, özelleştirmelerin dünya gündemine yeniden dönüşü 1980’li yıllarda gerçekleşmiştir. Birçok ülke deneyimi göstermiştir ki, 1960’lı ve 70’li yıllarda uygulanan “ithal ikameci kalkınma” stratejisi, devlete ait sanayi kuruluşlarının sayesinde gerçekleşebilmiştir. Fakat 1970’li yılların ortalarından sonra yaşanan iktisadi krize çözüm olarak özelleştirme uygulamaları tüm dünyada sermayenin ana gündemini oluşturmaya başlamıştır (Kelegema, 1997; McBain, 1997; Naqvi ve Kemal, 1997; Rapacki, 1997).

Fakat özelleştirme uygulamalarını devlete ait sanayi kuruluşlarının satılması ile sınırlamak konunun daha geniş etkilerini göz ardı etmektedir. Son dönemlerde sağlık, eğitim ve hatta içme suyu gibi insanların en temel ihtiyaçları özelleştirme kapsamına girmeye başlamıştır (Bennett, 1997). Kapitalizmin, her kriz sonrası yeniden istikrara kavuşmak için “kendisi dışında bir şeye” ihtiyaç duyduğunu belirten Harvey (2003) kamusal varlıkların ve doğanın metalaşmasını “*el koyarak birikim*” (*accumulation by dispossession*) olarak kavramsallaştırmaktadır. Özelleştirme uygulamaların tüm dünyadaki yaygınlığı, her türlü kamusal hizmetin (elektrik, su, telefon vs.) ve kamusal varlıkların ortak mülkiyetinin yeni bir “çitleme” (*enclosing the commons*) hareketine maruz kaldığını göstermektedir. Bu teorik çerçeve üzerinden Türkiye’deki özelleştirme uygulamalarına değinmeden, dünyadaki kimi özelleştirme politikalarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Dünya’da neoliberal politikaların ve özelleştirmelerin ilk yaşandığı ülkelerin başında Amerika ve İngiltere gelmektedir. Amerika’da özelleştirme politikası Başkan Ronald Reagan’ın kurduğu Federal Mülkiyeti İnceleme Teşkilatı (Federal Property Review Board) kurulması ile 1982 yılında başlamıştır. ABD’de büyük bir hıza kamu hizmetlerin önemli bir kısmı özelleştirilmiştir. İngiltere’de de benzer tarihlerde Margaret Thatcher’ın iktidarı döneminde özelleştirme politikaları hayata geçirilmiştir. 1991 yılına gelindiğinde kamu sektörünün yüzde 50’den fazlası özelleştirilmiş (Bal, 2013).

Fransa'da özelleştirme uygulamaları 1986 yılında başlamıştır. 1986 yılında beş yıllık bir özelleştirme programı hazırlanmış ve program kapsamında 65 kamu kuruluşunun satılması planlanmıştır. Almanya'da da aynı tarihsel süreçlerde özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir. 1991 yılı sonuna kadar 4.337 devlet işletmesi özelleştirilmiştir (Karagöz, 2009; Bal, 2013).

Kıta Avrupası ve ABD deneyimlerine değindikten sonra Latin Amerika'da gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Latin Amerika'da özelleştirmenin ilk olarak Şili'de başladığı görülmektedir. 1973'de askeri bir darbeyeyle yönetime el koyan Pinochet çok hızlı bir şekilde kamuya ait işletmelerin tasfiyesine başladı. 1979 yılına gelindiğinde hemen hemen tüm şirketler özel sektörün eline geçmiştir. Şili gibi özelleştirme uygulamalarına erken başlayan ülkelerden bir diğeri ise Meksika'dır. Meksika'da özelleştirme 1983 yılında IMF ile imzalanan program çerçevesinde başlamış, 1988 yılına kadar bütçe açıklarını kapatmak amacıyla sadece küçük işletmeleri kapsamıştır. Özelleştirme uygulamaları 1989'da Carlos Salinas'ın iktidarında büyük bir hız kazanmış, 1991 yılı sonuna kadar Meksika devletine ait 1.155 KİT'in 940'ı tasfiye edilmiş, birleştirilmiş veya satılmıştır. Arjantin ve Brezilya'da ise özelleştirmeler 1990'lı yıllarda başlamıştır. Arjantin, Meksika deneyime benzer bir şekilde 1983 yılında IMF ile bir anlaşma yapmış ve bu çerçevede özelleştirmeleri hayata geçireceğini taahhüt etmiştir. Fakat Arjantin bu taahhütleri yerine getirememiş, özelleştirme uygulamalarının yeniden başlaması 1990'lı yılları bulmuştur. Benzer şekilde Brezilya'da da özelleştirme uygulamaları 90'lı yıllarda başlayabilmiştir (Karagöz, 2009). Hem Avrupa ülkelerinin, hem Amerika'nın hem de Latin Amerika ülkelerinin özelleştirme deneyimleri incelendiğinde görülmektedir ki, özelleştirme politikaları 1980'li yıllarda iktidara gelen bütün muhafazakar, sağ iktidarların ilk hedefi olmuştur. Ayrıca Şili deneyimi, askeri darbelerle iktidarı ele geçirenlerin de en önemli hedeflerinin özelleştirme aracılığıyla kamu işletmelerinin ve hizmetlerinin tasfiyesi olduğunu göstermektedir.

80'li yıllar ile başlayan özelleştirmeler 2000'li yıllarda da yoğun bir şekilde devam etmiştir. OECD (2009) verilerine göre, 2000-2007 yılları arasında 487 milyar dolarlık bir özelleştirme gerçekleştirilmiştir. Bu özelleştirmelerin, nerdeyse yarısı -233 milyar dolar- Fransa, Almanya ve İtalya'da gerçekleştirilmiştir. Özelleştirmelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasıyla oranları incelendiğinde Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya ve İzlanda'nın özelleştirmenin en çok gerçekleştirildiği ülkeler olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Slovakya, Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının yüzde 13,5'i, Çek Cumhuriyeti yüzde 9,2'si, Finlandiya yüzde 8,7'si ve İzlanda ise yüzde 8,6'sı kadar özelleştirme gerçekleştirmiştir. Yine bu dönemde özelleştirmelerin yüzde 31'i telekomünikasyon sektöründe, yüzde 19'u nakliye ve lojistik sektöründe, yüzde 17'si de enerji sektöründe gerçekleştirilmiştir (OECD, 2009).

Türkiye özelini incelediğimizde, -her ne kadar özelleştirmeye dair tartışmalar, KİT'lerin kuruluş dönemine kadar uzansa da- dünyadaki gelişmelere paralel olarak, 80'li yıllar ile birlikte Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve Dünya Bankası'nın (WB) tavsiyeleriyle uygulanan "yapısal uyum programları", özelleştirme tartışmalarının ülke gündemindeki önemini artırmıştır (Tecer, 1992). Türkiye'de özelleştirmeler devlet işletmelerindeki israfı, aşırı istihdamı önleme ve verimliliği artırma gibi söylemlerle halkın gözünde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Yeldan, 2005). 1986 yılında danışmanlık firması Morgan Guaranty Bank, Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarının amaçları ve önceliklerinin ne olması gerektiğine dair bir rapor hazırlamıştır. Rapor çerçevesinde öne çıkan amaçlar şunlardır: 1) daha verimli ve rekabetçi bir pazar için karar alma sürecinin kamudan özel sektöre geçmesini sağlamak, 2) kamu işletmelerinin daha rekabetçi, daha verimli ve daha etkili olmasını sağlamak, 3) Kamu iktisadi teşekküllerinin, genel bütçe üzerindeki yükünü azaltmak, 4) Hazine için yeni gelir kaynakları oluşturmak (Tecer, 1992; Yeldan, 2005).

Türkiye'de ilk özelleştirme uygulaması, 1988 yılında Teletaş'ın yüzde 22'lik kamu hissesinin halka arz yöntemiyle satılması olmuştur. Özelleştirmelerin ilk yıllarında hükümetler daha çok demir çelik sanayi, çimento sanayi, enerji sektörü ve kamu bankalarına yönelmişlerdir (Yeldan, 2005). 1986'dan günümüze 68 milyar 170 milyon dolarlık özelleştirilme gerçekleştirilmiştir. Fakat bunun çok önemli bir bölümü Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı döneminde tamamlanmıştır. 1986-2003 yılları arasında 8 milyar dolarlık özelleştirilme gerçekleştirilmesine karşın, 2004-2016 yılları arasında 59 milyar 930 milyon dolarlık özelleştirme gerçekleştirilmiştir (ÖİB, 2017).

Özelleştirme uygulamaları ile birlikte, 1945-1980 yılları arasında dünya genelinde tam istihdam politikasına dayanan Keynesyen politikalarda bir gerileme yaşanmıştır. Bunun sonucunda dünya genelinde kamu işletmelerinde istihdam önemli oranlarda gerilemiş, işsizlik rakamları yükselmiş, yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği hızla artmaya başlamıştır (Mitchell, 2013). Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve emek piyasasının liberalleştirilmesi güçlü sendikalara, toplu sözleşme hakkına, görece düşük ücret farklılıklarına ve güvenceli istihdama dayanan geleneksel istihdam ilişkilerini aşındırmıştır. Geleneksel istihdam ilişkilerinin aşınması, güvencesiz çalışma biçimlerinin (taşeron, a-tipik, esnek çalışma vb.) yaygınlaşmasına, bu da "ikili bir emek-gücü piyasasının" (*two-tier workforce*) (bir yanda güvenceli ve yüksek ücretli işlerde çalışan, diğer yanda güvencesiz, düşük ücretle çalışan) oluşmasına sebep olmuştur (Schulten, Brandt ve Herman, 2008).

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları sonucunda KİT'lerde önemli oranda bir istihdam kaybı yaşanmıştır. 1985 yılında KİT'lerde toplam 653 bin

kişi çalışırken, bu rakam 2012 yılında 168 bine gerilemiştir (Birelma, 2014). Bununla birlikte, özelleştirilen işletmelerde yaşanan işten atmalar da özelleştirmenin beraberinde işsizliğe yol açtığını göstermektedir. Petrol-İş (1997) yaptığı bir araştırmaya göre, özelleştirilen işletmelerde işten atma oranı yüzde 55'tir. İşten atılan işçilerin yerine taşeron eliyle istihdama gidilmiştir. Kamu işletmelerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak emek piyasasında da güvencesiz çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır. CHP milletvekili Bülent Tanla'nın, Türkiye'de "toplam taşeron işçi sayısının kaç olduğuna" yönelik soru önermesine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan verilen yanıt güvencesiz çalışmanın her yıl hızla arttığını göstermektedir. Bakanlığa göre, taşeron işçi sayısı 2002 yılında 387 bin iken, bu rakam 2011 yılında 1 milyon 600 bine ulaşmıştır. Dolayısıyla yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde taşeron işçi sayısı dört kattan fazla artmıştır (ÇSGB, 2012).

Türkiye'de taşeronluk, 2000'li yıllarda çalışma ilişkilerinin ana belirleyicisi olmuştur. Taşeron sistemi kamuda özellikle sağlık, eğitim, madencilik alanlarında, özel sektörde ise inşaat, gemicilik ve yine madencilikte oldukça yaygınlaşmıştır. 2012 yılında bir soru önermesine verilen cevapta özel sektörde kayıtlı taşeron işçi sayısı 454 bin olarak verilmiştir. Aynı cevapta madencilik sektöründe çalışan taşeron işçi sayısı 14 bin 830 olarak açıklanmıştır. Bu rakamlar madencilik sektöründe neredeyse her dört kişiden birinin alt işveren eli ile çalıştırıldığını göstermektedir. Gemi inşaat sektöründe ise çalışanların yüzde 71,4'ü alt işveren tarafından istihdam edilmektedir (Öngel, 2014). Hem madencilik hem de gemi inşaat sektörlerinin Türkiye'de iş kazalarının en yoğun yaşandığı iki sektör olduğu göz önünde bulundurulursa, taşeronluk sisteminin çalışanlar açısından ne kadar zararlı bir uygulama olduğu görülecektir.

2. Türkiye'de Petro-Kimya Sektörünün Gelişimi ve Petkim

Petrokimya sanayi, temel hammaddeleri nafta, gas-oil, LPG gibi rafineri ürünleri ve/veya doğalgaz sıvıları olan ve organik ilk, ara ve son ürünleri üreten bir sanayi dalıdır. En yaygın ve elverişli hammaddeler rafineri ürünleri ve/veya doğalgaz olduğundan bu sektör "petrokimya sanayi" olarak tanımlanmaktadır. Polivinil klorür (PVC) ve polistiren (PS) gibi petrokimya ürünleri 19. yüzyılda bulunmalarına karşın, petrokimya sanayinin gelişimi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 1950-1960 yılları arasında petrokimya sanayi gelişmiş ülkelerde yüzde 20-30 arasında büyümüştür. 1950'li yıllarda sektörün gelişimine ABD öncülük etmiş, 1950'li yılların sonunda Batı Avrupa ülkelerinde, 1960'larda Japonya'da ve 1970'li yıllarda ise az gelişmiş ülkelerde petrokimya ürünleri üretimi yaygınlaşmıştır. Az gelişmiş ülkelerin sektöre girişi,

yetersiz sermaye birikiminden ötürü kamu girişimciliğiyle mümkün olabilmiştir (Petrol-İş, 2003).

Türkiye’de petro-kimya sektörüne yönelik yatırımların gerçekleştirilme kararı, I. Beş Yıllık Kalkınma Plan’da alınmıştır. Bu plan çerçevesine, 1962 yılında petrokimya sektörünün kurulmasına yönelik etüd ve araştırma çalışmaları başlatılmış ve 1965 yılında “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı” önderliğinde, İzmit-Yarımca’da “Petkim Petrokimya A.Ş.” kurulmuştur. Yarımca Kompleksi’nin zaman içerisinde yurtiçi talebi karşılamada yetersiz kalması üzerine III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ikinci petrokimya kompleksinin İzmir-Aliğa’da kurulmasına karar verilmişti (Petrol-İş, 2003). Aliğa kompleksinin devreye girdiği yıllarda Petkim’in yurtiçi talebi karşılama oranı yüzde 85 iken, bu oran 2005 yılında yüzde 33 seviyesine gerilemiştir. Hızla artan yurtiçi talep ithalat yoluyla karşılanmaktadır. 2000 yılında Türkiye’nin petro-kimya ürünü ithalatı 1 milyar dolarken, 2005 yılında 3 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye’nin petro-kimya ürünü ithalatının 2015 yılında 10 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (DPT, 2008).

3. Petkim’in Özelleştirilmesi

Petkim, 30.10.1987 tarih ve 87/12184 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır. 2001 yılında Petkim Yarımca Kompleksi’ne ait 8 adet fabrika ve arazi ve yapıları (sosyal tesisler hariç) 60 milyon dolar bedel ile TÜPRAŞ’a devredilmiştir. Yine 2002 yılında, Petkim Yönetim Kurulu kararı ile Aliğa Organize Sanayi Bölgesi’nde bulunan şirket arsası, 25 bin liraya ilgili sanayi bölgesi yönetimine satılmıştır. Petkim’e ait Çanakkale İşletme Fabrikası 2003 yılında kapatılmış ve arazisi 1.6 milyon liraya satılmıştır. 2004 yılında Petkim’in İzmir/Basmane’de bulunan binası 3.636 bin lira bedelle Hazineye devredilmiştir. 2003 yılında Petkim’in kamuya ait olan yüzde 88,9 oranındaki hisselerinin blok satış yöntemi ile özelleştirilmesi için ihaleye çıkılmıştır. İhaleyi en yüksek teklifi -605 milyon dolar- veren Standart Kimya Ticaret A.Ş. (Uzan Grubu) kazanmıştır. Ancak, Uzan Grubu 1 aylık süre içinde yükümlülüklerini yerine getiremediği için hisselerin devir işlemleri iptal edilmiştir. Bunun üzerine 2004 yılında yeniden ihaleye çıkılmış fakat yeterli teklif verilmemesi nedeniyle ihale iptal edilmiştir (Petrol-İş, 2007).

Bu ihaleden de sonuç alınamaması üzerine, Petkim’in sermayesindeki yüzde 34,5’lik hisse oranı halka arz edilmiştir. Daha sonra, 2007 yılında üçüncü kez, fakat bu sefer yüzde 51’lik hisselerin blok satış yöntemi ile özelleştirilmesi için ihaleye çıkılmış ve ihaleyi 2 milyar 40 milyon dolarla en yüksek ikinci teklifi veren “Socar-Turcas-Injaz Ortak Girişim Grubu” kazanmıştır.

4. Petrol-İş ve Özelleştirme Karşıtı Mücadele

Petrol-İş, 1947 yılında çıkarılan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un ardından, 1950 yılında Shell, BP ve Sokoni'de (Mobil) çalışan bir grup işçi tarafından "İstanbul Akaryakıt İşçileri Sendikası" adıyla kurulmuştur. Sendikanın ismi, 1954 yılında gerçekleştirilen 5. Genel Kurul'da, Türkiye Petrol İşçileri Sendikası (Petrol-İş) olarak değiştirilmiştir. Petrol-İş, 1958 yılında Türk-İş'e üye olmuştur. Her ne kadar Petrol-İş, Türk-İş'e üye bir sendika olsa da, 1970'li yıllar ile birlikte, Türk-İş'in "partiler üstü" sendikacılık anlayışını hedefinden saptığı, Türk-İş'e bağlı kuruluşlar arasında iktidar ve ana muhalefet partileri etrafında toplanmalar olduğu ve bunun da politik bir kutuplaşmaya sebep olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Petrol-İş, 1980 yılında gerçekleştirilen 17. Genel Kurul'da, Türkiye sendikal hareketinin uzlaşmacı, reformist, sarı, faşist, gangster tipi ve anarko sendikacılık gibi işçi sınıfının demokratik savaşımına şu ya da bu şekilde set çekmeyi amaçlayan düşman eğilimleri kapsadığı tespitini yaparak kendi sendikal anlayışını demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı olarak tanımlar (Petrol-İş, 2000: 108-109). Yine aynı raporda demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı şu şekilde tanımlanmaktadır: "Demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı, savaşımında iki temel hedefi öne çıkarır. Sömürüyü sınırlandırmak ve onu ortadan kaldırmak... Bir yandan sömürüyü sınırlandırmak için en etkin ekonomik savaşımı yürütürken bir yandan da üretim araçları üzerindeki kapitalist özel mülkiyetin yani sömürünün varlık nedeninin ortadan kalkması için politik savaşım verir" (Petrol-İş, 2000: 109). Kurulduğu günden bu yana mücadelecilik bir sendikal anlayışı benimseyen Petrol-İş, Türkiye'de özelleştirme karşıtı mücadelenin de en önemli aktörü olmuştur.

Türkiye'de de 1990'lı yıllarla birlikte emek hareketinin en önemli gündem maddesini özelleştirmeler oluşturmuştur. Fakat bu konuda sendikaların çok da başarılı bir sınav verdiği iddia edilemez. Türkiye'nin en büyük işçi konfederasyonu Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), özelleştirmeye tamamıyla karşı çıkmamıştır. TÜRK-İŞ, ülke için stratejik önemi olmayan kamu işletmelerinin, kamuya açık demokratik bir tartışmadan sonra özelleştirilebileceğini savunmaktadır (Taşçı, 2008). TÜRK-İŞ'e bağlı sendikacılar arasında gerçekleştirilen bir ankette hiçbir kamu işletmesinin özelleştirilmesini istemeyenlerin oranı sadece yüzde 63,87'de kalmıştır. Sendikanın merkez yöneticilerinde özelleştirmeye karşı olma oranı yüzde 77 olurken, şube yöneticilerinde bu oran yüzde 55'e gerilemektedir. Yine aynı ankette sendika yöneticilerinin yüzde 17'si iş güvencesi ve sendikal haklar korunmak koşulu ile özelleştirmeye sıcak bakmaktadır (Akkaya, 2003).

Bir diğer işçi konfederasyonu Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu (HAK-İŞ), özelleştirmeye karşı çıkmanın ekonomiye ve istihdam ilişkilerine

olumlu etkileri olmayacağını, fakat hükümetlerin başarılı özelleştirme uygulamaları için gerekli hukuksal, ekonomik ve finansal tedbirleri almaları gerektiği görüşündedir (Taşçı, 2008). Bunun da ötesinde HAK-İŞ'e bağlı Çelik-İş Sendikası, Karabük Demir Çelik işletmelerinin özelleştirilme sürecinde, işletmeye "talip" olmuştur (Akkaya, 2003). Hem TÜRK-İŞ hem de HAK-İŞ, özelleştirmenin kendisine karşı çıkmamakta fakat yöntemine dair kimi itirazlar yöneltmektedir. Türkiye'de sadece Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), özelleştirmelere karşı net bir karşı çıkış sergilemiştir (Taşçı, 2008).¹ Fakat DİSK "özelleştirmeye karşı etkili politikalar geliştirememiş, sendikal dayanışmanın gereklerini zaman zaman sembolik olarak yerine getirmekle yetinmiştir" (Akkaya, 2003). Türkiye'de özelleştirme uygulamalarına dair geliştirilen argümanlar daha çok özelleştirilmesi düşünölen işletmelerin kurumsal kimliğine odaklanmış, gündeme sıklıkla işletmelerin karlılık oranları, bilançoları ve arazileri getirilmiştir. Bu argümanlar, farklı toplumsal kesimlerde özelleştirmelere karşı bir duyarlılık oluştursa da, özelleştirmelerin işçi sınıfına doğrudan doğruya bir saldırı olduğu gerçeğinin kavranmasını sağlayamamıştır (Bilgin, 2010).

Petrol-İş, Türk-İş'e bağlı bir sendika olmasına rağmen, özelleştirmeye karşı en örgütlü mücadeleyi yürüten sendikaların başında gelmektedir. Petrol-İş, daha 1980'li yılların başında henüz 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmeden toplanan 17. Genel Kurulu'nda, KİT'lerin IMF ve Dünya Bankası direktifleri doğrultusunda tasfiye edilmeye çalışıldığı gerçeğini dile getirmiştir. Petrol-İş'e göre özelleştirme, gelişmiş ölkelerin, az gelişmiş ölkeler üzerindeki egemenliğini daha da artırmaya imkan verecek neo-liberal bir stratejidir. Sendikaların özelleştirmeye karşı net bir tutum geliştirmemeleri, işçilerin özelleştirmenin ardındaki bu gizli gerçeği görmesini engellemektedir. Petrol-İş'in özelleştirme karşıtı duruşu, Türk-İş yönetimini de özelleştirmeye karşı kimi kolektif eylemler örgütlemeye zorlamıştır (Petrol-İş, 2000).

Hükümetlerin 2000'li yıllar ile birlikte artan özelleştirme baskılarına karşı, Petrol-İş güçlü bir muhalefet yürütmesine rağmen, örgütlü olduğu –Poaş, Tügsaş, İgsaş, Petlas, Tüpraş ve Petkim- birçok kamu işletmesinin özelleştirilmesine engel olamamıştır. Bunun en önemli sebebi Petrol-İş'in, sendikalardan ve toplumun diğer kesimlerinden yeterince destek göremediği

1 Örneğin DİSK (1994), 1994 yılında gerçekleştirilen Dokuzuncu Genel Kurulu'nda alınan kararlarda "DİSK, kamu iktisadi kuruluşlarının mülkiyetinin, yönetiminin veya sadece gelirlerinin tümüyle ya da kısmen özel kişilere devredilmesi ve kamuya ait etkinlik alanlarının özel sermayeye açılmasını içeren ve kendisini ideolojik bir saldırı biçiminde gösteren ÖZELLEŞTİRMEYE ideolojik olarak karşıtıdır" diyerek özelleştirme karşıtılığını net bir şekilde ifade etmiştir.

için yalnız kalması olarak belirtilmektedir (Petrol-İş, 2010). Bu durum, Türkiye emek hareketinin, özelleştirme saldırılarına karşı güçlü bir sınıfsal tepki ve sınıf dayanışmasını geliştiremediğini göstermektedir.² Fakat Petrol-İş, özelleştirmeye karşı birçok kolektif eylem –basın açıklaması, işyeri işgali, yürüyüş, iş yavaşlatma, işe geç başlama, diğer sendikalara destek ziyaretleri vb.- örgütlemeyi başarmıştır. Bu eylemlerin yanı sıra Petrol-İş, Harb-İş sendikasının da desteği ile “Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi”nin (KİGEM) kurulmasını sağlamıştır. Bu merkez, kamu işletmelerinin sorunlarını inceleyerek bilimsel öneriler geliştirmek için bilim insanlarını ve çeşitli sivil toplum örgütlerini bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Fakat merkezin en önemli hedefi, özelleştirmeye karşı kamuoyunu bilinçlendirmek olmuştur³. Petrol-İş ayrıca, Türk-İş’i özelleştirmeye karşı hukuksal bir mücadele yürütmesini konusunda zorlamış ve 1998 yılında “Özelleştirmeye Karşı Sosyal Devleti Koruma Komisyonu”nun kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Petrol-İş, 2000). Petrol-İş’in uzun soluklu yürüttüğü özelleştirme karşıtı mücadelenin işçi sınıfı bilinci oluşumuna etkilerini değerlendirmeye geçmeden önce, bir sonraki bölümde işçi sınıfı bilincinin Marxist literatürde nasıl kavramsallaştırıldığı kısaca tartışılacaktır.

5. Bir Süreç Olarak “İşçi Sınıfı Bilinci”⁴

İşçi sınıfı bilinci üzerine yürütülen araştırmalar daha çok Marxist sosyal bilimciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalarda işçi sınıfı bilinci; sınıf yapısı, sınıf konumları, sınıf çıkarları, sınıf mücadelesi ve toplumsal değişim süreçleri ile ilişkileri çerçevesinde tanımlanmıştır (Wright, 1991). İşçi sınıfı bilinci en basit ifadeyle, işçilerin kendi sınıfsal çıkarlarının farkındalığını ve kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi için kolektif eylemlere katılma süreçlerini içinde barındırır (Ollmann, 1972). Sınıf yapısı ve sınıf bilinci

2 Benzer bir tespiti Chen (2006) Çin işçi sınıfının özelleştirme karşıtı mücadelesi için yapmıştır. Çin işçi sınıfının özelleştirme karşıtı mücadelesi de fabrika sınırlarının ötesine geçememiş, özelleştirmelerin işçi sınıfının geneline yönelik bir saldırı olduğu gerçeği kavranamamıştır.

3 1994 yılında kurulan KİGEM, özelleştirmelere karşı hukuksal yollara başvurarak, birçok özelleştirme sürecinde yürütmeyi durdurma ve iptal kararı almıştır. Dolayısıyla sendikaların ve KİGEM’in özelleştirmeye karşı açtığı davalarda haklı oldukları mahkemeler tarafından da kabul edilmiştir. Fakat mahkemelerin verdikleri yürütmeyi durdurma kararları dönemin hükümetleri tarafından uygulanmamıştır. Fakat yine KİGEM tarafından hazırlanan raporlar işçileri ve kamuoyunu bilgilendirme noktasında çok önemli bir işlev görmüştür (Yılmaz, 2009).

4 Çalışmanın bu bölümündeki argümanların daha derinlemesine tartışıldığı bir çalışma için bkz. Yılmaz, 2013.

arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda sınıf bilinci oluşumu bir süreç olarak incelenmiştir. Birçok farklılıkları içinde barındırmakla beraber, bu çalışmalarda işçi sınıfı bilincinin öne çıkan öğeleri şunlardır: İlk öğe, sınıf kimliği (*class identity*) oluşum sürecidir. Sınıf kimliği ile işçilerin sınıf yapısı içinde kendi konumlarının farkına varması ve kendisini işçi sınıfının bir üyesi olarak tanımlaması ifade edilmektedir. İkinci öğe, sınıf karşıtlığı (*class opposition*) oluşumudur. Sınıf karşıtlığı ile üretim ilişkileri içinde ortak konumları paylaşan işçilerin, ortak sınıfsal çıkarılara sahip olduklarının ve bu sınıfsal çıkarıların kapitalist sınıfın çıkarlarıyla antagonistik bir ilişki içinde olduğunun bilincine varmaları ifade edilmektedir. Son öğe, daha eşitlikçi alternatif bir toplumsal düzenin kurulması için mücadele etmek gerektiği fikrinin işçiler arasında yaygınlaşmasını ifade etmektedir (Rosenberg, 1953; Leggett, 1968; Milliband, 1971; Mann, 1973; Giddens, 1981).

Bireyler ve toplumsal gruplar, diğer toplumsal gruplarla girdikleri mücadeleler çerçevesinde kendilerini sınıfsal kolektiviteler olarak örgütlerler. Toplumsal kolektifler olarak sınıfların, sınıf mücadeleleri aracılığı ve dolayısıyla oluştuğunu Marx (1992 [1845]: 91) *Alman İdeolojisi*'nde “tek tek bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler” diyerek vurgulamıştır. Marx'ın bu vurgusu, sınıf mücadelesinin, sınıf bilincinin oluşumuna önceliğini vurgulaması açısından oldukça önemlidir. Zira, genel akademik kabul, bireylerin toplumu değiştirmeden önce, onu entelektüel olarak kavramsallaştırdıkları üzerine inşa edilmiştir. Fakat sınıf hareketinin tarihi göstermektedir ki, “bilinç” toplumsal hareket tarafından oluşturulur ve değiştirilir (Marshall, 1983: 272).

İşçiler arasında sınıfsal bilinç, tutum ve algıların gelişmesinde sınıf mücadelesinin belirleyiciliğine ve önceliğine Thompson (1995: 136) şu şekilde vurgu yapmaktadır:

“Sınıflar, etrafına bakınan, düşman bir sınıf bulan ve mücadele etmeye başlayan ayrı oluşumlar olarak var olmazlar. Tam tersine, insanlar kendilerini belirlenmiş yapılar içinde bulurlar, sömürüyü deneyimler, antagonistik çıkarları fark ederler, bu konular etrafında mücadeleye girişirler ve bu mücadele sürecinde kendilerini sınıf olarak keşfederler, bu keşfi sınıf bilinci olarak öğrenirler. Sınıf ve sınıf bilinci, gerçek tarihsel süreçlerde, her zaman sondadır başta değil.”

Thompson (2004) çığır açıcı eseri “*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*”nda “deneyim” kavramına vurgu yaparak toplumsal sınıfların bir “kategori” ya da “yapı” olarak değil, bir ilişki ve süreç olarak tanımlanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Fakat burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki, işçi sınıfı bilinci oluşumunu bir süreç olarak analiz etmek, bu sürecin farklı düzeyler arasındaki pürüzsüz, aşamalı bir geçişin ürünü olduğunu ima etmemektedir. Çoğu zaman sınıf bilinci oluşumu, farklı aşamalara denk gelen tutum, algı ve düşünceleri

içinde barındırır. Bu da, Gramsci (1977: 333)'nin “çelişkili bilinç” (*contradictory consciousness*) olarak tanımladığı bir bilinç halinden kaynaklanmaktadır. Zira Gramsci'ye göre “madun sınıflar” kendi toplumsal sınıflarının çıkar, arzu ve isteklerini yansıtan diğer yandan egemen toplumsal sınıfların düşünsel dünyasının izlerini taşıyan bilinç durumlarına sahiptirler.

6. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye emek hareketinin 1990'lı yılların ortasından beri en önemli gündem maddelerinin başında gelen özelleştirmelere karşı, Petrol-İş Sendikasının örgütlü olduğu İzmir'in Aliağa ilçesinde faaliyet gösteren Petkim Petrokimya Holding A.Ş.'de çalışan işçilerin yürüttüğü mücadelenin, sınıf bilinci oluşumu üzerine etkileri incelenecektir. Türkiye'de özelleştirmelerden en çok etkilenen sendikaların başında Petrol-İş gelmektedir. Özellikle 2000'li yıllar ile birlikte Petrol-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu birçok kamu iktisadi teşekkülü özelleştirilmiştir. Bu işletmelerden en büyüklerinden birisi olan Petkim, 1987 yılında özelleştirme kapsamına alınmış, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı ile birlikte özelleştirme girişimleri hız kazanmış ve fabrika 2008 yılında özelleştirilmiştir. Petrol-İş sendikasının öncülüğünde -özellikle Petkim'de çok uzun bir sürece yayılan- özelleştirme karşıtı mücadelenin sınıf bilinci üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada şu sorulardan hareket edilmiştir:

Özelleştirme karşıtı mücadele sınıf kimliği oluşumunu nasıl etkilemiştir? İşçilerin, işçi olmaya dair görüşleri, algıları nelerdir?

Özelleştirme karşıtı mücadele, işçilerin “sınıfsal karşıtlık” bilinçlerinin -kendi sınıfsal çıkarlarını kapitalist sınıfın çıkarları ile karşıtlık çerçevesinde kavrama- oluşumunda ne derecede etkili olmuştur?

Özelleştirme karşıtı yürütülen mücadele, işçiler arasında sınıfsal dayanışma bilincinin gelişmesini sağlamış mıdır?

Özelleştirme karşıtı mücadele işçilerin, kapitalist üretim ilişkilerin egemen olduğu bir toplum yerine, alternatif bir toplumsal sistem kurma istek ve mücadele arzularını ne derece etkilemiştir?

Araştırmada sınıf bilinci oluşumunu tüm görünümüleriyle analiz edebilmek için nitel ve nicel teknikler birlikte kullanılmıştır. Olson'un (2004) da belirttiği gibi iki araştırma tekniğinin birlikte kullanılması katılımcıların farklı tutum, algı ve bakış açılarının incelenebilmesinde oldukça işlevseldir. Araştırma çerçevesinde pozitivist paradigmanın, araştıran ve araştırılan arasında kurduğu hiyerarşik ilişki mümkün olduğunca aşılmaya çalışılmıştır (Yücesan-Özdemir, 2009: 26). Çünkü, Bourdie ve Wacquant (2003)'ın da belirttiği gibi, pozitivist paradigma var olan toplumsal, ekonomik, ideolojik,

siyasi yapılaşmaları, kurumları eleştirel bir analizden geçirmekten ziyade, yeniden üretmeye daha yatkın bir metodolojiye sahiptir.

Bu çalışma kapsamında, 315 işçiye anket uygulanmış ve 31 işçi ile de yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anket formu ve derinlemesine görüşmelerde kullanılacak sorular, 2012 Haziran ve Temmuz aylarında sendika yöneticisi, temsilcisi ve işçilerle yapılan ön görüşmeler sonucunda oluşturulmuştur. Alan araştırması 2013 Haziran ve Ağustos aylarında gerçekleştirilmiştir. Anket ve derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, işçilerin gündelik yaşantılarının önemli bir bölümü geçirdikleri toplumsal mekanlarda (sendika lokali, işçilerin yaşadığı site ve sitede bulunan lokal vb.) katılımcı gözlemlerde bulunulmuştur.

7. Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular; işçilerin sınıfsal kimliklerinin oluşumu, işçilerin toplumsal adalet algıları, sınıfsal karşıtlık bilincinin oluşumu ve işçilerin alternatif bir toplumsal düzene dair görüşlerinin analiz edildiği dört alt başlıkta incelenmiştir.

7.1. Sınıfsal Kimliğin Oluşumu ve İşçi Olmak

İşçilerin, sadece yüzde 22,2'si açık uçlu olarak sorulan, “kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna “işçi”, “emekçi”, “devrimci”, “örgütlü bir işçi”, “bilinçli bir işçi” şeklinde cevaplar verdiler. İşçilerin çoğunluğu kendilerini “dindar”, “Atatürkçü”, “laik”, “milliyetçi”, “sıradan biri” olarak tanımladılar. İşçilerin, kendilik algıları (*self-identification*) üzerine konuşurken sınıfsal bir kimliğe gönderme yapmadıkları görülmektedir. İşçi kimliği üzerine gerçekleştirilen nitel araştırmalar, bireylerin sınıf kimliğine vurgu yapmaktan kaçındıklarını ve sınıfsal etiketlere (*class labels*) yönelik “savunmacı”, “tereddütlü”, “kararsız” veya “muğlak” tutumlar sergilediklerini ortaya koymuştur. Bu araştırmalarda, bireylerin toplumsal eşitsizliklerden söz ederken toplumsal sınıflara gönderme yaptıkları ve toplumsal sınıfları politik aktörler olarak gördükleri, fakat kendilerine dair konuşurken, kendilerini herhangi bir toplumsal sınıf ile ilişkilendirmekten kaçındıkları tespit edilmiştir (Savage vd., 2001; Geoff ve Clare, 2005). Bununla birlikte, araştırmalara katılan bireyler, kendilerine herhangi bir kategori sunmayan açık uçlu sorulara, sınıfsal aidiyetlerine dair cevaplar vermeye çok istekli davranmamaktadırlar (Hout, 2008).

İşçi olmak hayatının başkaları tarafından (patronun, müdürün, şefin vb.) belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bu da “otonomi” ve “özsaygının” yitirilmesine sebep olmaktadır. Beden işçilerinin kendi hayatları üzerinde

neredeysse hiç kontrolleri yoktur. Bunun yanı sıra, birçok kalifiye ve kalifiye olmayan iş fiziksel olarak yorucu, sıkıcı ve zihinsel açıdan yıpratıcıdır ve birçok işçi hayatının en az bir döneminde işsiz kalmıştır (Marshall, 1983). Araştırmaya katılan işçilerin büyük bir çoğunluğunun, uzun yıllar güvenceli kamu işçisi olarak çalışmış olmalarına ve fabrika özelleştirilmiş olmasına karşın piyasadaki birçok iş ile karşılaştırıldığında çalışma koşulları, maaşlar, iş güvencesi anlamında görece iyi imkanlara sahip olmalarına rağmen, işçi olmaya dair olumlu bir algıya sahip olmadığı belirtilmelidir. Aşağıdaki üç işçinin anlatısında da işçi olmaya dair olumsuz algının çok belirgin bir şekilde ifade edildiği görülmektedir:

“İşçi olmak ‘kunta kinte’ (Bir Amerikan dizisi olan Roots’un siyahi köle başrol oyuncusuna gönderme) olmaktır” (Cevat, 47 yaş).

“Ben işçi olmaktan zevk alıyorum diyen adama şüpheyle bakarım. Hiçbir insan işçi olmak istemez. Niye olmak istemezsin? Adamın biri gelir başına. Zeka seviyesi, IQ’su nedir bilmezsin. Bir şey söyler sana. Başına amir gelmiş. Yapacak bir şeyin yok. Adam senin üstündedir ya. İşçi olmanın neyi iyi olsun ya. Niye işçi oldun dersen? Hiçbir şey olmadığım için oldum” (Fikri, 48 yaş).

“Herhalde bir daha dünyaya gelsem işçi olmak istemezdim. Hayatındaki her şey başkaları tarafından belirleniyor. Yıllık izne çıkacaksın, işveren olmaz diyor. Tabi bizim Petkim’de biraz daha kolay işler başka yerlerle karşılaştırınca. Oturmuş bir sistem var ortada. Çok sorun olmuyor. Ama yine de işçilik yerine bir öğretmenliği tercih ederdim. Daha rahat çalışma koşulları. Herkes çok para alıyorsunuz ama siz de diyor. Bence her şey para değil. İnsanın paradan başka idealleri de olmalı hayatta” (Kemal, 29 yaş).

Petkim’e 1980’li yılların ortasında giren bir işçi yaşadığı bu değersizlik hissini, işverenin, işçilerden daha çok makineleri düşündüğünü belirterek şu şekilde ifade ediyor:

“Her yeni gelen (yöneticileri kastediyor) bize şunu söyledi: “İnsan faktörü bizim için önemli.” Ama çalışana insan gözüyle bakmıyorlar. Bunu hala söylüyorum sonuna kadar da söyleyeceğim. Bunu son Genel Müdürümüze de söyledim: “Kendimizi insan gibi hissetmek istiyoruz.” Ama maalesef asla bu gözle bakmıyorlar. Onlar için önemli olan makineler ve ekipmanlar. Bizim varlığımız onlar için önemli değil. Bize asla değer vermiyorlar. Yönetim bizim yemeklerimizi, hatta yemekteki bir çorbamızı hesaplıyor. Bu anlayıştalar. Bütün tasarruflar benim üzerimden, yani, işçinin üzerinden demek istiyorum. Allah bilir neden! İşçiye nasıl ucuz bot, giyecek verebilirim. Bütün hesaplar benim üzerimden yapılıyor” (Habip, 51 yaş).

İşçi olmaya dair negatif algının özellikle iki işçi grubunda daha belirgin olduğu görülmektedir: Önceden kamuda çalışan ve çalıştıkları iktisadi teşekkülün özelleştirilmesi ile Petkim'e gelmek zorunda kalan ve Petkim'in özelleştirilmesi sürecinde 4/C kadrosunda⁵ başka devlet kurumlarına geçmeye zorlanan işçilerde. Özelleştirme süreçlerinde kendi inisiyatifleri dışında yaşanan belirsizlikler, negatif işçilik algısının bu işçilerde daha belirgin bir şekilde hissedilmesine sebep olmuştur.

İşçi olmaya dair bu olumsuz söylemler işçilerin, gelecekte çocuklarının da işçi olmasına dair olumsuz düşünceler geliştirmelerine sebep olmaktadır. İşçilerin sadece yüzde 29,2'si erkek çocuklarının işçi olmasını isterken, bu oran kız çocuklarında yüzde 13,3'e gerilemektedir. İşçilerin birçoğu, çocuklarının gelecekte toplum tarafından daha saygın kabul edilen avukatlık, mühendislik, doktorluk, öğretmenlik gibi "beyaz yakalı" mesleklere yönelmelerini istiyor. Örneğin bir işçi bu konuda şunları söylüyor:

"Çocuğumu okutmak için mücadele veriyorum. Petkim sayesinde okul masraflarını karşılıyorum. Çocuğuma avukat ol, uluslararası ilişkiler oku, vali ol, kaymakam ol diyorum. Hiçbir zaman Sanat Okulu'nu bitir de Petkim'de işçi ol demedim ona. Kendim için de istemedim. Onun için de istemiyorum. Para kazanırsa kendi işini kursun isterim" (Adnan, 48 yaş).

İşçilerin, işçi olmaya dair olumsuz algılarının ve çocuklarının işçi olmasını istememe sebebinin, "onur" (*dignity*) ve "özsaygının" (*self-respect*) kaybı anlamına gelen proleterleşmeye karşı bir direnç olduğu söylenebilir (Coşkun, 2013). Diğer yandan, çalışma ilişkilerinde meydana gelen esnekleşme, güvencesizleşme vb. dönüşümlerin işçi olmaya dair olumsuz algıyı pekiştirdiği iddia edilebilir. İşçiler, sağduyusal (*common sense*) bir şekilde çalışma ilişkilerinin dönüşümünün, gelecekte işsizliği ve yoksulluğu artıracığının farkındadırlar. 1980'li yılların başında Petkim'e giren bir işçi,

5 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4. maddesinde kamu hizmetlerinin a) memurlar, b) sözleşmeli personel, c) geçici personel ve d) işçiler eliyle görüleceği belirtiliyor. 4. maddenin c fıkrasında geçici personeli şu şekilde tarif ediyor: "Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Başkanlığı ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir." 2004 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile özelleştirme sürecinde işsiz kalanların ve daha sonra kalacakların 4/C statüsünde kamu kurumlarında geçici işçi olarak istihdam edilecekleri kararlaştırıldı. Bu uygulama, işçilerin kıdem ve ihbar tazminatını yok edeceği ve iş güvencesini ortadan kaldıracığı için özellikle TEKEL özelleştirilmesinde işçiler tarafından çok tepki almıştır.

kendi deneyimi üzerinden gelecekte çalışma hayatının emekçi sınıflar açısından daha da zor olacağını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“1980’lerin başında işe girenler meslek lisesi mezunuydu. Şimdi işveren üniversite mezunlarını işe alıyor. İşçilerle aynı işi yapıyorlar. Bence bu durumun en önemli nedeni işsizlik ve yoksulluk. Üniversiteden mezun olacaksın. Ama işçi olarak çalışacaksın. Gelecekte neler olacağını merak ediyorum. Bence her şey daha kötü olacak. Ama umarım olmaz” (Kubilay, 55 yaş).

7.2. İşçilerin Toplumsal Adalet Algısı

Toplumsal bölüşüm ilişkilerine yönelik adaletsizlik hissi, işçilerin kendilerini bir sınıf olarak fark etmeleri sürecinde oldukça etkilidir. Bu çerçevede işçilere, toplumsal adalet/adaletsizlik hissini anlamaya yönelik bir grup soru yöneltilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. İşçilerin Toplumsal Adalet Algısı (%)

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Türkiye’de ve dünyada bazı insanlar yoksuldur, bunun nedeni kendi kişisel yetersizlikleridir.	5.1	7.9	10.5	39.7	36.5
Yoksulluğun temel nedeni, özel mülkiyet ve kara dayalı ekonomik-toplumsal düzendir.	21.3	31.1	20	19	8.6
Zenginlerin geneli çalışarak bu duruma gelmişlerdir.	2.9	5.4	14.6	40.3	36.8
Birilerinin zenginliği için birileri yoksul olmaktadır.	25.1	31.4	11.1	20.3	12.1

İşçilerin yüzde 77,1’i zenginlerin çalışarak bu duruma geldikleri düşüncesine katılmazken sadece yüzde 8,3’ü zenginlerin çalışarak şu anki durumlarına geldiklerini düşünmektedir. Bu konuda bir işçi şunları ifade ediyor:

“Ben zenginlerin çalışarak bu duruma geldiklerine inanmıyorum. Benim babam ben kendimi bildim bileli çalışıyor. Neden zengin olamıyoruz. Onların çoğunun aileden gelen bir zenginliği var. Anne zengin, baba zengin. Ama Türkiye’yi düşündünce, bir Somali değiliz. Yoksulluk çok yok diye düşünüyorum bizim memlekette” (Fikret, 30 yaş).

Bu düşünceye paralel olarak işçilerin sadece yüzde 13’ü yoksulluğun kişisel yetersizliklerden kaynaklandığını düşünmekte, yüzde 76,2’si ise bu fikre katılmamaktadır. Aynı zamanda işçilerin yüzde 56,5’i birileri zenginleşirken, birilerinin fakirleşmekte olduğunu düşünmektedirler. Tüm bu veriler, işçilerin var olan toplumsal bölüşüm ilişkilerinin adaletsiz olduğunu düşünme eğiliminde olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tablo 1’de öne çıkan bir diğer veri de, işçilerin yüzde 52,4’ünün yoksulluğun sebebinin özel mülkiyete dayalı toplumsal ilişkiler olduğu düşüncesinde olmalarıdır. Bu oran, işçilerin önemli bir kısmının yoksulluğun sebebini yapısal ilişkiler çerçevesinde kavradıklarını göstermektedir. Bu veri Coşkun’un (2013) Zonguldak ve Bursa’da maden ve tekstil işçileri üzerine yaptığı çalışmada, maden işçilerinin oranları -yüzde 55- ile paralellik göstermektedir.

İşçilerin toplumsal bölüşüm ilişkilerinin adaletsizlik olduğuna dair söylemleri sıklıkla eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlere erişimde yaşanan eşitsizlikler üzerinden şekillenmekle birlikte, anlatılarında en çok ön plana çıkan husus asgari ücretin çok düşük olmasıdır. Örneğin, bir işçi toplumsal ilişkilerin adaletsizliğini asgari ücret üzerinden şu sözlerle ifade ediyor:

“Bizde patronlar, siyasetçiler kendilerini işçilerin yerine koymuyor. Mesela bir bakan çıkıyor diyor ki, asgari ücret bu ülkede yeterli. Gütsen baksan kendi çocuğunun bir günlük harçlığıdır o. Bunun okula giden çocuğu var, kirası var, faturası var. Adam diyor ki asgari ücret yeter” (Zeki, 38 yaş).

Araştırmaya katılan işçilerin var olan toplumsal düzene dair yüksek bir adaletsizlik hislerinin olduğu görülmektedir. Bir sonraki bölümde ise, işçilerin sınıfsal karşıtlık bilinçleri incelenmeye çalışılacaktır.

7.3. Sınıfsal Karşıtlık Bilinci

İşçi sınıfı bilincinin önemli göstergelerinden bir diğeri “sınıf karşıtlığı” (*class opposition*) olarak kavramsallaştırılabilecek bir süreçtir. Sınıf karşıtlığı, işçilerin kendi sınıfsal çıkarlarını kapitalist sınıfın çıkarları ile ne derecede farklılaştırdığı ve işçi sınıfı dayanışmasına hangi ölçüde vurgu yaptığı ile yakından ilişkilidir. İşçilerin sınıfsal karşıtlık bilinçleri Tablo 2’de incelenmiştir. İşçilerin yüzde 35,6’sı işveren ve işçilerin çıkarlarının ortak olduğunu, yüzde 46,7’si ise ortak olmadığını düşünüyorlar. Bununla birlikte işçilerin yüzde 82,9’u, işverenlerin işçilerin ihtiyaçlarını göz önünde

bulundurmada sadece kar etmeyi düşündüklerini belirtiyor. Bu iki veriyi birlikte değerlendirdiğimizde işçilerin, kendi çıkarlarını kapitalist sınıfın çıkarları ile karşıtlık içinde değerlendirdiklerini belirtebiliriz. Derinlemesine görüşmelere katılan bir işçi, işçi ve işverenin çıkarları konusunda şunları söylüyor:

“Valla biz ayrı takımların oyuncularız. Ben işverenlerin işçilerini düşündüğünü hiç zannetmiyorum. Mesela bu sene %5 kar ettim. Sizin de maaşlarınıza %5 zam yapıyorum diyen işveren görmedim... Ama bazı işçiler patronunu çok seviyor! Onunla resim çektirmek istiyor. Sen işçisin arkadaşım! Maaşına zam yapmayınca bağırıyorsun, ama yanına gelince fotoğraf çektiriyorsun” (Mahsun, 34 yaş).

Bu konuda başka bir işçi kendi düşüncelerini, özelleştirme ile ilişkilendirerek şu şekilde ifade ediyor:

“Valla ne yalan söyleyeyim! Bu soruyu 2000’lerden önce sorsan hemen evet derdim. İşçi ile patronunun çıkarları ortak derdim. Ama gördüm ki öyle değil. Dibimizdeki Petrol Ofisi’nin özelleştirilmesi gerçeği anlamama sebep oldu. Birçok arkadaşımız bir anda işsiz kaldı. Şimdi sendika bile yok orada. Galiba insan başına gelmeyince anlamıyor. Patronlar hep diyor ya ‘biz bir aileyiz’, hiç inandırıcı değil. Madem aileyiz, niye özelleştirme olunca hemen işçileri çıkarıyorlar işten. İnanmıyorum ben artık bu yalana. Patronlar sadece kendi paralarını düşünüyor” (Yıldırım, 51 yaş).

Tablo 2. İşçilerin Sınıfsal Karşıtlık Bilinçleri (%)

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Dünya’nın herhangi bir yerindeki işçiyi/emekçiyi Türkiyeli bir zenginden daha fazla kendime yakın hissedirim	29,2	30,8	17,5	15,6	7,0
Birçok işletmede, yöneticiler işçilerin istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaksızın sadece kar etmeyi düşünürler.	41,3	41,6	5,7	7,3	4,1

İşverenler ve işçiler arasındaki ilişki karşılıklı bir ilişkidir. İşverenler kazandığı oranda çalışanların kazancı da artacaktır.	8,9	26,7	17,8	29,2	17,5
Daha iyi bir yaşam sürebilmek için işçiler tüm yurttaki birlikte hareket etmelidirler.	51,1	40,0	4,1	3,2	1,6
Tüm dünyadaki işçilerin çıkarları ortaktır. Daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için tüm dünyadaki işçiler birleşmelidirler.	47,3	30,8	13,7	6,7	1,6

İşçilerin yüzde 91,1'i, daha iyi bir yaşam sürebilmek için, işçilerin tüm yurttaki birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünüyor. Bunun yanı sıra, yüzde 78,1'i, tüm dünyada işçilerin çıkarlarının ortak olduğunu ve daha iyi bir yaşam sürebilmek için işçilerin tüm dünyada birlikte mücadele etmesi gerektiği fikrini paylaşıyorlar (Tablo 2). Görüşmelere katılan bir işçi, işçilerin sınıfsal çıkarlarının ortaklığını şu şekilde ifade ediyor:

“Ali Ağaoğlu'nun nesini benimseyeceğim ben şimdi. Bir Hindistan'daki işçiden iyi diyebilir miyim? Diyemem ya. İmkânı yok yani. Ya da bir futbolcuyu. Adam lüks içinde yaşıyor. Neyle yaşıyor. Senin benim maç biletlerine verdiğimiz parayla. Şuradan gelse seni tanımaz, sen onu tanursun. Senle hiçbir şeyi uyuşmaz... Amerika'daki bir işçi bile Ali Ağaoğlu'ndan değerlidir benim için” (Mazlum, 34 yaş).

Bu konuda bir başka işçi, Petrol-İş'in örgütlü olduğu Novamed⁶ fabrikasında gerçekleştirilen grev üzerinden uluslararası dayanışmanın önemini vurgulayarak, işçilerin çıkarlarının ortak olduğuna vurgu yapıyor:

“Kesinlikle ortaktır. Bizim sendikanın da bağlı olduğu uluslararası sendikal örgütlenmeler var. Mersin taraflarında bir direniş olmuştur. Daha çok kadın işçilerin çalıştığı Novamed'de. Okuduğum kadarıyla orda istekleri ücret değildi. Çalışma şartlarının iyileştirilmesi. Hem iş

6 Çalışanların çoğunun kadın olduğu Novamed, Antalya Serbest Ticaret Bölgesi'nde faaliyet göstermektedir. 26 Eylül 2006'da başlayan grev tam 448 gün sürmüştür. Türkiye'nin dört bir yanından kadınlar örgütlenerek Novamed İşçileriyle Dayanışma Platformu kurmuşlar ve grevdeki işçileri desteklemişlerdir.

yerinde, hem iş dışında, çok büyük baskılar yaşıyorlardı işçiler. 400 küsur gün sürdü mücadele. Bu ne demek. Sen o sırada para kazanamıyorsun. Evine ekmek götüremiyorsun. En son bildiğim kadarıyla Petrol-İş, bunu uluslararası bağlamda çözdü. Nasıl çözdü? O işletmenin sahip olduğu başka yerlerde de baskı yapmaya başladı. Bir nevi küresel mücadele ile bunu çözdü” (Önder, 33 yaş).

İşçilerdeki sınıfsal karşıtlık bilincinin özelleştirme karşıtı mücadele ile yakından ilişkili olduğu ileri sürülebilir.⁷ Özelleştirme karşıtı mücadelenin işçilerde politik bir bilinç geliştirdiğini bir sendika yöneticisi şu şekilde ifade ediyor:

“Biz (Petrol-İş) o dönemde birçok eylem yaptık. Sistem bize dört bir taraftan saldırıyordu. Örgütlü olduğumuz birçok işyeri özelleştirme kapsamındaydı. Özelleştirmeleri durdurabilmek için sürekli eylemler düzenliyorduk. Aliğa’da önce Petrol Ofisi, sonra Tüpraş en sonda Petkim özelleştirildi. Biz sendika olarak, sadece kendi örgütlü olduğumuz yerlerdeki özelleştirmelere karşı eylem yapmıyorduk, diğer sendikaların düzenledikleri eylemleri de destekliyorduk. Bu eylemler üyeler arasında çok sıkı ilişkilerin gelişmesini sağladı. O dönemde birçok yere gittik. Bursa, Kırıkkale, Samsun, Ankara, İzmit. Otobüs yolculuklarında devrimci şarkılar, marşlar söylenirdi. Politik gündeme dair tartışmalar yapılırdı. Hiç politikayla ilgilenmeyen birçok arkadaşımız bu eylemler sayesinde politikleşti. Belki Petrol-İş olarak özelleştirmeleri durduramadık ama birçok işçi bu eylemlerimiz sayesinde kapitalist sistemin acımasızlığını, vahşiliğini anladı. Örneğin, Petrol Ofisi özelleşince birçok arkadaşımız işsiz kaldı ve sendikamız artık orada örgütlü değil. İşçiler en azından bunları gördüler” (İbrahim, 51 yaş).

İşçiler kendi sınıfsal çıkarlarının, kapitalist sınıfın çıkarları ile antagonist bir ilişki içinde olduğunu fark etmelerinde kolektif eylemler önemli bir rol oynamaktadır. Kilgore’ye (1999) göre, kolektif eylemler, “biz kimiz?”, sorusuna cevap veren “kolektif kimlik” oluşum süreçlerinde oldukça önemli bir paya sahiptir. Bu konuda Freire de (2003), adaletsiz toplumsal pratiklere karşı girişilen mücadelelerin katılımcılarının, egemen toplumsal ilişkileri daha eleştirel bir şekilde değerlendirmeye, bu tür eylemlere katılmayanlara oranla, daha yatkın olduklarını söylemektedir.

Uzun yıllara yayılan bu özelleştirme karşıtı mücadelede kimi kolektif eylemler, bu eylemlerdeki coşku ve dayanışma duygusu, işçilerin anlatılarında öne çıkmaktadır. Bu anlamda en öne çıkan toplumsal eylem, 3 Haziran 2003’te Ankara’da yapılan ilk özelleştirme ihalesine karşı gerçekleştirilen “Ankara

⁷ Tabii bunu söylerken Petrol-İş’in Aliğa’da 1980’li yıllardan bu yana geliştirdiği mücadelecilik sendikal anlayışın payını da ihmal etmemek gerekiyor.

Yürüşü"dür. O gün fabrikaya gelen sabah vardiyası işbaşı yapmayarak, İzmir-Çanakkale yolunda bir basın açıklaması yapmış ve Şube Başkanı'nın "Ankara'ya yürüyoruz" arkadaşlar demesi üzerine yürüyüşe başlamıştır. İşçiler, yaklaşık 7-8 kilometre sloganlar eşliğinde yürüdükten sonra otobüslerle İzmir AKP İl Binası'nın önüne gelmiş, bir basın açıklaması yaparak akşam otobüslerle Ankara'ya hareket etmişlerdir. Sabah saatlerinde ihalenin yapılacağı Hazine Müsteşarlığı'nın önüne gelen işçiler, ihaleyi protesto etmişlerdir. Bu ilk ihalede Petkim, Standart Kimya'ya satılmıştır. Bunun üzerine işçiler büyük bir hayal kırıklığıyla Aliğa'ya geri dönmüştür. Fakat bir grup işçi -iki otobüs-şube yönetiminin teklifi üzerine, İzmit SEKA'da özelleştirme sürecinde olan fabrikalarına sahip çıkmak için fabrika işgali eylemi yapan işçilere destek olmak için İzmit'e gitmişlerdir. Bu konuda iki işçi o gün yaşananları ve kendi duygularını şu ifadelerle anlatmaktadır:

"O günü unutmam mümkün değil. Her halde en coşkulu eylemimizdi. Daha önce birçok eylem yaptık ama bu gerçekten başkaydı. Çanakkale yoluna çıktık. Hiçbirimiz ne olacağını tahmin edemiyorduk. Sonra Başkan 'Arkadaşlar Ankara'ya yürüyoruz' dedi. Hepimiz şaşırдық. Neyse, başladık yürümeye. Önce İzmir'de bir basın açıklaması yaptık. Sonra Ankara'ya geçtik. İhale televizyondan canlı yayınlanıyordu. Hepimiz cep telefonlarıyla bilgi alıyorduk. Neyse ihale bitti. Sattılar Petkim'i. Başaramadık. Ama mücadeleye devam etmemiz gerektiğini düşünüyorduk. Sonra Başkan, 'arkadaşlar, İzmit'te Seka'da, işçi arkadaşlar direniyor. Onlara destek olmaya gidelim' dedi. İki otobüs oradan İzmit'e geçti. Ben gitmedim. Ama giden arkadaşlar oradaki heyecanı anlatınca pişman oldum gitmediğime" (Vedat, 47 yaş).

"Neyse oradan, İzmit Seka'ya geçmek istedi bir grup arkadaş. Orada da özelleştirmeye karşı işçiler fabrikayı işgal etmişlerdi. O kadar yorgundum ki gitmek istemedim. Gitmem lazım dedim. Ankara'da birçok insan bizi desteklemeye gelmişti. Biz de Seka'yı desteklemeliyiz diye düşündüm. Yanlış hatırlamıyorsam 2 otobüs İzmit'e geçtik. Hepimizin morali bozuktu tabi. Neyse, fabrikaya ulaştığımızda işçi arkadaşlar bizi coşkuyla karşıladılar. Görmeniz lazım. Kadınlar, çocuklar. Hepsi fabrikanın yemekhanesinde bizleri bekliyorlar. İyi ki gelmişim dedim. Bu coşku kendime getirdi beni. Petkim'in satıldığını unuttum bir anda. Daha sonra eylemlere daha çok katıldım" (Zeki, 38 yaş).

İşçilerin anlatılarında sıkça dile getirdikleri diğer kolektif eylemler de, özelleştirme sürecinde, ihalelere teklif vermek için fabrikada inceleme yapmaya gelen heyetlere yönelik gerçekleştirilen protesto yürüyüşleridir. Bu protesto eylemleri, işçiler arasında dayanışma duygusunun gelişmesinde, sınıfsal çıkarların daha net kavranmasında ve işçilerin özgüvenlerinin artmasında önemli rol oynamaktadır. Bu protesto eylemlerine sıkça katılan bir işçi bu protestolarda yaşadığı deneyimi şu şekilde ifade etmektedir:

“Sendika temsilcisi arkadaşlar şirket yetkililerinin geleceğini öğrenmişler. Sabah geldik ama fabrikalara gitmedik. Bu adamları Petkim’e sokmayacağız dedik. Sonra öğrendik ki adamlar misafirhaneye gelmişler. Hemen misafirhaneye yürüdük. Görmeniz lazım. Herkes çok sinirliydi. Bu tür eylemlerde bazı arkadaşların coşkusu bütün herkesi etkiliyor. Kimse önümüzde duramadı o gün. Sonradan öğrendik ki adamlar çok korkmuşlar. Bunlar ne biçim işçi böyle demişler” (Adnan, 48 yaş) .

Uzun yıllara yayılan özelleştirme karşıtı mücadele, işçilik geçmişi ve örgütlülük deneyimi daha eski olan işçiler ile genç işçi kuşakları arasında deneyimlerin de paylaşılmasına imkan sunmaktadır. Sınıfsal deneyim ve birikim bu mücadele süreci ile bir sonraki işçi kuşaklarına aktarılabilmektedir. Özelleştirmeden kısa bir süre önce -2006 yılında- işe giren iki genç işçinin ifadeleri işçiler arasındaki paylaşımların önemine vurgu yapmaktadır:

“2006’da Petkim’de işe başladığım zaman hiçbir sendikal deneyimim yoktu. Geldiğimizde de özelleştirme mücadelesi çok yoğunlaşmıştı. Çay molalarında falan hep özelleştirme konuşuyorduk. Biz eylemlere katılmaktan korkuyorduk. Benim fabrikamda Hasan Abi vardı. Onunla çok uzun sohbetlerimiz oldu. Dışarıda da görüşmeye başladık. Petkim’de ilk işe girenlerden Hasan Abi. İlk sendikal olanlardan. Bu sohbetler bana çok şey kattı. O olmasaydı, o eylemlere katılmaya her halde cesaret edemezdim. Ayrıca onun sayesinde sendikal eğitime de katıldım. Şimdi dünyaya daha başka bakıyorum” (Ali, 34 yaş).

“Bir gün servisle işe geliyoruz. A Kapı’da indik. Şube Başkanı, ‘arkadaşlar işe bir saat geç gideceğiz’ dedi. Sonra özelleştirmenin işçiler için ne gibi sonuçlar doğuracağına dair bir konuşma yaptı. İşe yeni başlamıştım ve fabrikayı özelleştirmeye çalışıyorlardı. Elbette özelleştirmeye karşıydım. Ama bu konuda ne yapabileceğimizi bilmiyordum. Daha sonra fabrikalarımıza gittik. Orada hemen bu eylem üzerine konuşmaya başladık. Valla! Genç işçiler olarak biz biraz korkuyorduk. Abiler, ‘merak etmeyin bir şey yapamazlar. Biz ne eylemler yaptık. Birlikte olursak hiç bir şey yapamazlar. Ama bölünürsek her şeyimizi kaybederiz’ dediler. Bunun ne kadar doğru olduğunu şimdi daha iyi anlıyorum. O dönem mücadele etmeseydik, şimdi çalışma koşullarımız böyle olmazdı. Her şey çok daha kötü olabilirdi. Bizim fabrikadaki çoğu genç şimdi sendikanın düzenlediği bütün eylemlere katılıyor. Tabi aramızda hala biraz çekinenler var” (Mahsun, 34 yaş).

Kelly (2002: 127)’nin ifade ettiği gibi bir grup bireyin kolektif bir aktöre dönüşmesi çoğunlukla küçük, fakat etkili aktivist bir grup sayesinde gerçekleşmektedir. Bu aktivist grup, işçilerin o ana kadar “normal” ve “kabul edilebilir” buldukları birçok uygulamanın aslında adaletsiz olduğu konusunda onları ikna eder. Aynı zamanda bu grup, bir “grup bağlılığı” oluşmasında

önemli rol oynar, işverenlerin adaletsiz uygulamalarına karşı kolektif eylemlere önderlik eder ve işverenin karşı-mobilizasyon (*counter-mobilization*) girişimlerine karşı, işçilerin eylemlerinin meşruluğunu korumaya çalışır. Kolektif eylemlerde önder işçilerin önemini bir sendika lideri şu şekilde ifade ediyor:

“Biz 2000’in başından beri özelleştirmeye karşı mücadele ediyoruz. Bu mücadelede her zaman daha ön plana çıkan arkadaşlar vardı. Bu arkadaşlar diğerlerini de cesaretlendiriyordu bence. Bunlar daha yaşlı, deneyimli işçiler. Fakat bunların çoğu şimdi emekli oldu. Bence bu durum sendikanın mücadele kapasitesini düşürüyor. Eylem kararı almadan çok iyi düşünerek hareket etmemiz gerekiyor artık” (Habip, 51 yaş).

Bununla birlikte kolektif eylemlere katılım sadece sendikanın işçileri mobilize edebilme kapasitesi ile sınırlı değildir. Bireylerin kolektif eylemlere katılmaları daha önceden var olan ilişki ağları, arkadaşlık ağları, grup bağlılıkları ve geçmiş deneyimlerin süzgecinden geçerek gerçekleşiyor (Dixon vd., 2004: 6). Petkim’de çalışan işçilerin büyük bir bölümü işletmeye ait lojmanlarda ikamet ediyor ve iş sonrasındaki boş zamanlarını da, lojmanlar bölgesindeki sosyal tesislerde çalışma arkadaşlarıyla birlikte geçiriyorlar. İş dışında kurulan sosyal ilişkiler, işçiler arasında dayanışma kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynuyor ve kolektif eylemlere katılımı artırıcı bir faktör oluyor. Özellikle özelleştirme sürecinde gerçekleştirilen kolektif eylemlerin işçiler arası dayanışma duygusunu güçlendirdiği, aynı zamanda bu tür eylemlere katılma deneyimi olmayan genç işçilerin, bu eylemler aracılığıyla üzerlerindeki “korkuyu” attıkları gözlenmiştir. O dönem katıldıkları eylemlerin yaşadıkları korkuyu üzerlerinden atmadaki etkisini iki işçi şu cümlelerle ifade ediyor:

“Valla, Petrol-İş benim için bir okul. İşçiliği öğrendim. Dayanışmayı öğrendim. Özelleştirmelerden önce de birçok eylem yapıyorduk. Özellikle toplu sözleşme zamanlarında. Ama biliyorsunuz, Petrol-İş sadece ücret sendikacılığı yapmıyor. Birçok toplumsal eyleme katılıyor, destek veriyor. Ama özelleştirme eylemleri çok farklıydı. Arkadaşlar arası ilişkiler çok güçlendi o zamanlar. Birlikte gösteri yapıyorsun. Birlikte polisle mücadele ediyorsun. Bu eylemler çok şey öğretiyor insana. En başta korkunu atıyorsun” (Yıldırım, 51 yaş).

“Petkim’e siyasi torpille girdim. Amcam çalıştığı işyerinden sendikal faaliyetler yüzünden atılmıştı. Babam bak Petkim’e gidince sendika mendika uğraşmayacaksın. İşine git gel dedi. İlk eylemlerde kameralardan kaçmak için arkadaşlarımla arkasına saklanıyordum. Babam televizyonda beni görür diye korkuyordum. Şimdi memlekete gidince sendikanın işçiler için ne kadar önemli olduğunu anlatıyorum. Bizim oralarda insanlar tarım ve hayvancılıkla geçinirdi. Tarım yok

olunca insanlar fabrikalarda işçilik yapmaya başladılar. 5-6 sene içinde birçok mermer fabrikası açıldı. Buralarda çalışan arkadaşlara sendikanın ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışıyorum” (Sait, 45 yaş).

7.4. Alternatif Toplumsal Düzene Dair

İşçi sınıfı bilinci oluşumunun önemli süreçlerinden birisi de, işçilerin dünya genelinde egemen olan kapitalist toplumsal düzene alternatif bir düzen kurulması gerektiğine dair düşünceleri ve eylemlilikleri içermektedir. İşçilerin, alternatif bir düzene dair düşünceleri Tablo 3’te incelenmiştir.

Tablo 3. İşçilerin Alternatif Toplumsal Düzene Dair Tutumları (%)

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Modern toplumun, kar güdüsü olmadan etkin bir şekilde işlemesi mümkündür.	26	28,6	18,4	21,3	5,7
Toplumsal refahın dağıtımında egemen olan özel girişim sistemi değiştirilmeli, yerine daha eşitlikçi bir toplumsal düzen kurulmalıdır.	29,2	18,4	18,7	21,3	12,1
İşçiler, daha eşitlikçi bir toplumsal düzen kurulması için mücadele etmelidirler.	47,6	33,7	11,1	5,7	1,9

Tablo 3’e, göre; işçilerin yüzde 54,6’sı modern toplumun kar güdüsü olmadan da etkin bir şekilde işleyebileceğini düşünürken, yüzde 47,6’sı da özel girişim sistemine dayalı toplumsal ilişkilerin yerine, daha eşitlikçi bir toplumsal düzen kurulmalıdır fikirlerini destekliyor. Bunlarla birlikte, katılımcıların yüzde 81,3’ü daha eşitlikçi bir toplumsal düzenin kurulması için işçilerin mücadele etmesi gerektiğini düşünüyor.

İşçilerin, var olan toplumsal düzene dair adaletsizlik hisleri oldukça yüksekken, kar güdüsü üzerine kurulu egemen toplumsal ilişkilerin yerine, daha eşitlikçi alternatif bir toplumsal düzen kurulması gerekliliğine dair inanç ve düşünceleri aynı oranda yüksek değildir. Ranis’in (1991) Arjantin’de gerçekleştirdiği alan araştırmasında da benzer bir eğilim tespit edilmiştir. Ranis

(1991) işçilerin çoğunun burjuva-demokratik ideolojilerin ana ilkelerini kabul ettiğini, fakat bu durumun toplumsal adalete olan inançlarını zayıflatmadığını belirtmektedir. Marshall (1983: 289'ın) da belirttiği gibi, sınıfsal bilince sahip işçiler, ekonomizmin ötesine geçebilmekte ve işçi sınıfının çıkarları doğrultusunda toplumsal düzende değişiklikler yapılması için iktidarlara baskı yapabilmektedirler. Fakat bu konu ve istekler çoğu zaman sosyalist bir toplumsal düzenin inşasından ziyade, kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde daha eşitlikçi bir toplumsal adalete yönelik olmaktadır. Nitekim araştırma kapsamında derinlemesine görüşmelere katılan işçilerin, daha eşitlikçi bir toplumsal düzen kurulması gerektiğine dair oldukça yüksek bir istek ve arzularının olduğu, fakat alternatif sosyalist bir düzene dair de şüphelerinin – reel sosyalizm deneyiminden kaynaklı- var olduğu gözlemlenmiştir. Bu konuda iki işçi şunları ifade etmiştir:

“Benim için kavramların önemi yok. Ama herkes eşitçe yaşasın. Kardeşçe yaşasın. Ben bunu istiyorum. Ama tabi dibimizde Rusya örneği var. Çöktü. Neden çöktüğünü ben bilmem. Ama oradan gelen insanların, kadınların ne işler yaptığını biliyoruz hepimiz. Liberalizmin, komünizmin, kapitalizmin hep kusurları var” (Sedat, 38 yaş).

“Evet, daha eşit bir dünyada yaşamak isterim. Ama özel mülkiyetin kalkması konusunda şüpheliyim. Sovyetler Birliğini gördük. Ne oldu? Parçalandı. Herkes bir yerlere dağıldı. Mesele özel mülkiyet değil bence, üretileni eşit bir şekilde paylaşmak. Sovyetler Birliği'nde her şey devletindi. Ama her şey eşit paylaşılmıyordu ki. Orda da zenginler ve yoksullar vardı” (Fikri, 48 yaş).

Sonuç

Lockwood (1966) iki farklı toplum imgesinden söz eder. Bunlardan ilki, “güç” ve ya “çatışma”, diğeri ise “prestij” ve “statü” odaklı modellerdir. Bu iki model çerçevesinde Lockwood iki ayrı işçi tipolojisi geliştirir. Bunlardan ilki, çatışma odaklı bir toplum imgelemine sahip “geleneksel işçi”lerdir. Geleneksel işçi tipolojisi de kendi içinde ikiye ayrılır: “proleterler” ve “uysallar” (*deferentials*). Proleterler, çatışma odaklı model çerçevesinde, toplumsal farklılaşmayı “biz” (işçiler) ve “onlar” (patronlar, yöneticiler, beyaz yakalı işçiler, devlet otoritesinin temsilcileri) arasındaki karşıtlık üzerinden kavradıkları bir toplumsal imgeleme sahiptir. Buna karşın uysal işçi tipi, prestij ve statü odaklı bir toplumsal imgeleme sahiptir. Bu işçiler, amirlerinin statülerine erişmenin hayalini kurmakta ve paternalistik ilişkiler içinde üstlerine itaat etmektedirler. Lockwood, daha çok madencilik, tersanecilik gibi sektörlerde çalışan işçilerin proleter tipolojiye uygun davranış ve tutumlar geliştirdiklerini, buna karşın, uysal işçi tipolojisinin daha çok işveren ile kişisel

temasların fazla olduğu küçük işletmelerde ve hizmet sektöründe çalışanlar arasında daha yaygın olduğunu iddia eder. Lockwood'un ikinci tipolojisi, "bireyselleşmiş" (*privatized*) işçidir. Daha çok büyük fabrikalarda rutinleşmiş bir iş akışına sahip olan, teknolojik yapılanmadan kaynaklı iş arkadaşlarından izole bir biçimde çalışan bu işçiler, fabrikadaki ve fabrika dışındaki işçilerle bir grup bilinci geliştirememektedirler. İş ve topluluk yaşamlarındaki izole varoluşlarından ötürü, bu işçilerde grup algısının düşük olması, paracı (*pecuniary*) bir toplumsal imgelem gelişmesine sebep olmuştur.

Bu çalışma kapsamındaki işçilerin, Lockwood (1966)'un toplumsal ilişkileri daha çok çatışma odaklı değerlendiren "proleter" işçi tipolojisine daha yakın olduğu ileri sürülebilir. Özelleştirmeye karşı 1990'lı yıllarda başlayarak giderek yoğunlaşan mücadele, işçilerin bir işçi kimliği geliştirmesinde ve kendi sınıfsal çıkarlarını, kapitalist sınıfın çıkarları ile karşıtlık içinde kavramasında oldukça etkili olmuştur. Özelleştirmeye karşı gerçekleştirilen kolektif eylemler, işçilerin dayanışma duygularının gelişmesinde önemli bir işlev görmüştür. Zira bu dönemde işçiler, Petrol-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu işyerlerinin dışında birçok diğer kamu işletmesi ve kurumunun da özelleştirmesine karşı eylemler gerçekleştirmişler, destek ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Tüm bu mücadele deneyimi, işçiler arasında sınıfsal reflekslerin gelişmesini sağladığı gibi farklı işçi kuşakları arasında mücadele deneyiminin de aktarılmasına imkan sunmuştur. Araştırma, özelleştirmenin üzerinden beş sene geçtikten sonra gerçekleştirilmesine karşın, özelleştirmeye karşı yürütülen mücadelenin işçilerin sınıfsal bilinçlerinin oluşmasındaki etkilerini koruduğu görülmüştür.

Fakat işçilerin alternatif bir toplumsal düzenin kurulabileceğine dair şüphelerinin olduğu görülmektedir. İşçiler egemen toplumsal ilişkilerin adaletsiz olduğunu düşünmekle birlikte, bu düzenin yerine sosyalist bir sistemin kurulmasının da eşitsizlikleri ortadan kaldırmayacağını düşünmektedirler. İşçilerin sosyalist bir toplumsal düzene dair düşüncelerinin, reel sosyalist uygulamalar çerçevesinde şekillendiği görülmüştür.

Gramsci (1971: 181)'ye göre, bir toplumsal sınıf kendi "ekonomik-korporatif" çıkarlarını (*corporate interests*) aşabildiği oranda 'hegemonik bir sınıf' olabilmektedir. Gramsci bir toplumsal sınıfın, hegemonik bir sınıf olarak kendini örgütleyebilmesinin üç aşamadan geçerek mümkün olabildiğini ileri sürmektedir. İlk aşamada, bir toplumsal sınıf/grup –bu çalışma kapsamında Petkim'de çalışan işçiler- "ekonomik-korporatif çıkarlarının" etrafında birleşmeye ve örgütlemeye yönelmektedir. İkinci aşamada bu toplumsal sınıf/grup, kendi dar çıkarlarının ötesine geçerek, o sınıfa mensup tüm üyelerin birleşik bir mücadele yürütmeleri gerekliliğine dair bir bilinç haline erişmektedir. Son olarak, bir sınıf, kendi ekonomik ve korporatif sınıf çıkarlarını aşarak, kendi sınıfsal çıkarlarının, şu anda ve ileride, diğer "madun grupların" (*subordinate groups*) sınıfsal çıkarları ve talepleriyle aynı olduğuna

dair bir bilinç seviyesine eriştiğinde, toplumun “entelektüel ve ahlaki liderliğine” (*intellectual and moral leadership*) erişecektir. Gramsci’nin üçlü ayrımlaştırmasından hareketle, bu araştırmaya katılan işçilerin, toplumun “entelektüel” ve “ahlaki bir liderliğine” yükselebildiğini söylemek oldukça iyimser bir bakış açısı olacaktır. Bununla birlikte, bu işçilerin kendi “ekonomik-korporatif çıkarlarını aşarak, daha adil bir dünyada yaşamak için işçilerin örgütlenerek, dayanışma ağları geliştirmeleri gerektiğine dair bir bilinçlilik haline ulaştıkları iddia edilebilir.

Kaynakça

- Akkaya, Yüksel (2003), “Özelleştirme ve Sendikal Politikalar”, <http://www.barikatlar.de/gorusler/ozel.htm> (08.06.2017).
- Bal, Oğuz (2013), “Özelleştirmenin Teorik Temelleri ve Türkiye’deki Sonuçları”, *International Conference on Eurasian Economies*, 355-364.
- Bel, Germa (2011), “The First Privatization: Selling SOEs and Privatizing Public Monopolies in Fascist Italy (1922-1925)”, *Cambridge Journal of Economics*, 35: 937-956.
- Bennet, Anthony (1997), “The Measurement of Privatization and Related Issues”, Bennet, Anthony (Der.), *How Does Privatization Work Essays on Privatization in Honor of Professor V.V. Ramanadham* (London: Routledge): 3-22.
- Bilgin, Erhan (2010), “Ülkemizde ve Dünya’da Yaşanan Özelleştirmelerin Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu III* (Ankara: TMMOB): 85-91.
- Birelma, Alpan (2014), *Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi, Günümüz Türkiye’sinde Üç İşçi Hareketinin Etnografyası* (İstanbul: İletişim).
- Bourdieu Pierre ve Loic Wacquant, (2003), *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (İstanbul: İletişim).
- Coşkun, M. Kemal (2013), *Sınıf, Kültür ve Bilinç, Türkiye’de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat* (Ankara: Dipnot).
- ÇSGB (2012), <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-9123c.pdf>
- Dixon Marc, Vincet Roscigno ve Randy Hodson (2004), “Unions, Solidarity and Striking”, *Social Forces*, 83 (1): 3-33.
- DİSK (1994), “DİSK 9. Genel Kurul Kararları”, 4-7 Ağustos, <http://disk.org.tr/2006/03/9-genel-kurul-kararlari/> (07.06.2017).
- DPT (2008), *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Kimya Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Petro-Kimya Sanayi-Klor Alkali-Sentetik Elyaf ve İplik Çalışma Grubu Raporu* (Ankara).
- Geoff, Payne ve Grew Clare (2005), “Unpacking ‘Class Ambivalence’: Some Conceptual and Methodological Issues in Accessing Class Cultures”, *Sociology*, 39 (5): 893-910.
- Giddens, Anthony (1981), *The Class Structure of the Advanced Societies* (London: Hutchinson).

- Gramsci, Antonio (1971), *Selection From the Prison Notebooks* (New York: International Publisher).
- Harvey, David (2003), *The New Imperialism* (New York: Oxford University Press).
- Hout, Michael (2008), "How Class Works: Objective and Subjective Aspects of Class Since 1970s", Lareau, Annette ve Dalton Conley (Der.), *Social Class How Does it Work?* (New York: Russell Sage Foundation): 25-64.
- Karagöz, Hakan (2009), *Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları* (Konya Ticaret Odası: Konya).
- Kelegema, Saman (1997), "Privatization in Sri Lanka", Bennet, Anthony (Der.) *How Does Privatization Work Essays on Privatization in Honor of Professor V.V. Ramanadham* (London: Routledge): 163-203.
- Kelly, John (2002), *Rethinking Industrial Relations Mobilization, Collectivism and Long Waves* (London: Routledge).
- Kilgore, Deborah W. (1999), "Understanding Learning in Social Movements: A Theory of Collective Learning", *International Journal of Lifelong Education*, 18 (3): 191-202.
- Leggett, John (1968), *Class, Race and Labour: Working-Class Consciousness in Detroit* (New York: Oxford University Press).
- Lockwood, David (1966), "Sources of Variation in Working Class Images of Society", *The Sociological Review*, 14 (3): 249-267.
- Mann, Michael (1973), *Consciousness and Action Among the Western Working Class* (London: The MacMillan).
- Marshall, Gordon (1983), "Some Remarks on the Study of Working-Class Consciousness", *Politics & Society*, 12: 263-301.
- Marx, Karl (1992 [1845]), *Alman İdeolojisi* (Ankara: Sol).
- McBain, Helen (1997), "Privatization in Selected Industries in the Caribbean", Bennet, Anthony (Der.), *How Does Privatization Work Essays on Privatization in Honor of Professor V.V. Ramanadham* (London: Routledge): 204-219.
- Miliband, Ralph (1971), "Barnave: a Case of Bourgeois Class Consciousness", Istvan, Meszaros (Der.), *Aspect of History and Class Consciousness* (London: Routledge & Kegan Paul): 22-48.
- Mitchell, William (2013), "Full Employment Abandoned: The Triumph of Ideology Over Evidence", *Center of Full Employment and Equity*, Working Paper No. 02-13, Charles Darwin University.
- Naqvi, S.N. Haider ve A.R. Kemal (1997) "Privatization, Efficiency and Employment in Pakistan", Bennet, Anthony (Der.), *How Does Privatization Work Essays on Privatization in Honor of Professor V.V.Ramanadham* (London: Routledge): 228-251.
- OECD (2013), *Privatization in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries*, <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/48476423.pdf> (04.06.2017).
- Ollman, Bertell (1972), "Towards Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class", *Politics and Society*, 3: 1-24.
- Olson, Wendy (2004), "Triangulation in Social Research: Qualitative and Quantitative Can Really be Mixed", Holborn, Martin ve Michael Haralambos (Der.), *Developments in Sociology* (Ormskirk: Causeway Press): 103-121.
- ÖİB (2017), *Türkiye'de Özelleştirme 2*, <http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (05.04.2017).

- Öngel, Serkan (2014), "Türkiye'de Taşeronlaşmanın Boyutları", *DİSK-AR*, Kış, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2014/02/DİSKAR_06.pdf (04.06.2017).
- Özüğurlu, Metin (2010), "TEKEL Direnişi: Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar", Gökhan, Bulut (Der.), *Tekel Direnişi Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi* (Ankara: Notabene): 47-64.
- Petrol-İş (1997), *Özelleştirme Kimin İçin* (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Petrol-İş (2000), *1950-2000 50. Yılında Petrol-İş* (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Petrol-İş (2003), *Petrokimya Sanayi ve Petkim* (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Petrol-İş (2007), *Sanayinin İtici Gücü PETKİM* (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Petrol-İş (2010), *Geçmişten Geleceğe 60 Yıl* (İstanbul: Petrol-İş Yayınları).
- Rapacki, Ryszard (1997), "Key Determinants and Effects of Privatization in East-Central Europe: A Conceptual Framework", Bennet, Anthony (Der.), *How Does Privatization Work Essays on Privatization in Honor of Professor V.V. Ramanadham* (London: Routledge): 252- 266.
- Rosenberg, Morris (1953), "Perceptual Obstacles to Class Consciousness", *Social Forces*, 32: 22-27.
- Savage Mike, Bagnal Gaynor ve Brian Longhurst (2001), "Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Northwest of England", *Sociology*, 35 (4): 875-892.
- Schulten Thorsten, Brandt Thorsten ve Hermann Christoph (2008), "Liberalization and Privatization of Public Services and Strategic Options for European Trade-Unions", *Transfer*, 14 (2): 295-311.
- Taşçı, Faruk (2008), Türkiye'de Sendikaların Özelleştirme Yaklaşımları, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 54: 94-115.
- Tecer, Meral (1992), "Privatization in Turkey", *Cahiers d'études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, 14.
- Thompson, E. Palmer (1995), "18th Century English Society: Class Struggle Without Class?", Patrick, Joyce (Der.), *Class* (Oxford: Oxford University Press): 130-142.
- Thompson, E. Palmer (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (İstanbul: Birikim) (Çev. Uygur Kocabaşoğlu).
- Wright, E. Olin (1991), "The Conceptual Status of Class Structure in Class Analysis", Mc Nall, Scott G., Rhonda F. Levine ve Rick Fantasia (Der.), *Bringing Class Back in Contemporary & Historical Perspectives* (Oxford: Westview Press): 17-37.
- Yeldan, Erinç (2005), "Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results", *Report Submitted to Economic Policy Institute* (Washington D.C.)
- Yılmaz, Ayla (2009), "Özelleştirme Gerçeği", *Metalurji Dergisi*, 136, https://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi136/d136_1617.pdf (07.06.2017).
- Yılmaz, Çetin (2013) "İşçi Sınıfı Bilinci Üzerine Güncel Yaklaşımlar", *Çalışma ve Toplum*, 38 (3): 347-374.
- Yücesan-Özdemir, Gamze (2009), *Emek ve Teknoloji Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri* (Ankara: Tan).